

„אלבאטראס“ בעריכת א.צ. גרינברג
 כתב-עת אונגרדי — על מקומו במפעלו
 האידאי-ספרותי של אצ"ג

שלום לינרנבאום

„יסעור“ — כלי-ביטוי בתקופה ניהיליסטית

ספק אם יש משורר עברי שני העשוי להשתוות לאורי צבי גרינברג בכתיבת „תיאוריה ספרותית“, בהעמדת מעין פואטיקה, מנומקת, אותה גם מימש בשירתו שלו, הלכה למעשה.

תופעה זו בכלל אינה שכיחה בספרותנו החדשה, שמעטים בלבד, יחסית, התמודדו בה עם עקרי העשייה הספרותית. וגם אז על-פירוב במאמר בודד או שנים, שנגע בבעיה זו או אחרת, כמו „המליצה“ וכו' של שלונסקי, „האמנים במולדת“ של י. קרני, או „על הבלתי מובן בשירה“ של אלתרמן.

גרינברג, לעומת זאת, מרגע עליתו, הרבה להציג עיקרי פואטיקה, במישור הלשוני והצורני, המתחייבת, לדעתו, ממושאי היצירה, ואלה מן המצב ההסטורי-חברתי-מדיני.

מימין לשמאל: נתן אלתרמן והמשוררים חיים גורי, אמיר גלבוץ, א.צ. גרינברג

הוא החל בכך כבר באחד ממאמריו הראשונים בארץ, במאמר „ואלו יסודות למשורר כאן“ (הפועל הצעיר — ז' באדר ב' תרפ"ד 13.3.24), המשיך בכך בחוברות „הסדן“ שהוציא, בגליונות „דבר“ — החל מן הגליון הראשון „מעין תזכיר לדבר“ (דבר ט' סיון תרפ"ד 1.6.25), ולבסוף בספרון המוקדש כולו לנושא זה: „כלפי תשעים ותשעה“ (תרפ"ח).

אלו מן העיקרים הללו הוא גם משלב בשירתו, כגון: „אח, לא פיוט ולא נאה. כלל לא פיוט. כמה נורא“ (מעשה נורא); „מהם חוקי האמנות, בתי שיר כבתי-כלא לכל העצור בדמי עברו והם ככרזל המהתך, / והם כלבה בכוא דרור לה!“ (כזה הדם) או: „משורר יהודי הִירֵון בימבוס רומאי? וטפת הדמע שלנו ככבר הגלובוס! / חרונים רחבים! חתחתים בחרוזים! — משל לררכי ישראל בעולם. (...) הי! יהיה הרוגו הגדול לריטמוס בהתאם לכל דורותינו המרודים. — דברינו בעברית מארץ ישראל — כדורי דום-דום לכל אומות העולם!“ („משא אל אירופה/משורר ישראל בין הבתרים“). ואפשר להרבות בדוגמאות כאלה, כי כאמור, גרינברג הרבה לעסוק בפואטיקה והנמקתה בעקבות הצגת תפיסתו את הספרות: „הספרות — לתכלית האדם-האומה. הספרות — לטובת האומה-המדינה“ (כלפי תשעים ותשעה עמ' י"ב).

אולם עיון כזה בפואטיקה הקשורה באתיקה, במובן הרחב של המושג, אינו מתחיל עם עליתו ארצה. תחילתו ב„אלבאטראס“ — כתב עת להבעה שירית ואמנותית חדשה בידיש¹ שהופיע בוורשה ובברלין בשנים 1922-1923, ולכתב-עת זה שמור מקום מרכזי בהתפתחותו האיראית והאסתטית של גרינברג, בתחום המדיני-חברתי בכתחום השירי, כפי שמתברר.

מקובל היה, ועדיין שגורה הדעה, כי ה„אלבאטראס“ היה אחד מבטאני ה„כאליאסטרע“, „חבורת משוררים בפולין שלאחר מלחמת-העולם הראשונה, מסעירי שירת יידיש (פרץ מארקיש, א.צ. גרינברג, מלך ראויש וכו'): קרבנות החורבן ושפיכות-הדמים של מלחמת העולם“, כדברי ע. אוכמני², חבורה בעלת מגמה ניהיליסטית, כביכול.

1. ושורנאל פאר דעם נייעם דיכטער און קינסטלער אויסדרוק.

2. עזריאל אוכמני: הכנים וצורות — לקסיקון מונחים ספרותיים תשל"ו/1976 כרך א' עמ' 212.

דעה זו הגה בבחינת חוליקה ברעה מקיפה יותר, לפיה „חוליותיה של שירת א.צ. גרינברג מחוללות ריב זו בזו וחטיבותיה השונות חוטכות מבקעות זו את זו” (ש”י פנאלי, „זיקת תוך וצורה בספרות” – מאסף א’ תש”ך).

אולם המימצא בטקסטים, כפי שכבר הוכח³ מפריך שתי הדעות הללו גם יחד. מתברר, שתדמית קיום חבורת ה„כאליאסטרע” (כנופיה) נוצרה בשל חברות אישית, וכי חוליות שירת גרינברג כלל אינן „מחוללות ריב זו בזו” וכי, אלא להפך, מתקיימות זו בצד זו (שירה מדינית-הסטורית-חברתית בצד שירה קיומית) מתפתחות זו מזו, בהתאם למצב, בזמן ובמקום ההסטוריים. ותוכן „האלבאטראס” יוכיח.

ה„אלבאטראס” (יסעור), כאמור, הופיע בשנים 1922-1923. שני הגליונות הראשונים הופיעו בחודשים ספטמבר ונובמבר 1922, בוורשה, וגליון נוסף (3-4) ביולי 1923 בברלין, לשם נמלט גרינברג בשל הסכנה שיועמד למשפט על פגיעה בנצרות, כביכול, בגליון השני, שהוחרם על ידי הצנזורה.

נקודת-המוצא של כתב העת, מן הגליון הראשון, היא תחושת התמוטטות חברתית ומטפיסית. „דור שלם שותת-דם מגרונו. שותת-מרתו מהלך-רוחו. דור שלם עומד פצוע, רץ או שוכב בעויות...”; „העולם והמאה האדומה עומדים ופניהם למורד ההר (...). שקיעה, והעולם גורר את המרכבה האדומה והחורקת של המאה שותתת-דם אל השקיעה. במורד ההר” וכי (הצהרה – פראקלאמירונג, עמ’ 3).

בתוך תוהו ובוהו זה „כאן מכריו על עצמו האינדיבידואליזם בעל מיליוני-ראש – ולבבי: איש-הפצעים ההירואי, העומד רמ”ח אבריו, גדול כְּתָבָל, קְרוּעַ עֵינַיִם ואֲזָנַיִם ושסוע שפתים, בהפעיו לתוך החיים הזורמים עם רם שלוש-מאות-שישים וחמשה עורקיו העמק, העמק-””” (שם).

ענינו, איפוא, אוניברסלי. הפרט הנכאב בתקופה ניהיליסטית.

אבל מתוך הפיכה זו, כמודע או שלא כמודע, מבקש גרינברג, כבר בהצהרה זו: „רְצֵפָה, ארבע כתלים ותקרה עבור המשוררים-יחידים, מחוסרי בית, בנדודי הנכר שלהם במרכזי האכסטרויאליות של הלאומיות-יהודית השונים⁴ בפזורה הספרותית”. משוררים אלה מבטאים, אומנם, הדור ככלל, „בגרו ברוחם בסער ופרץ וגדלו אידאית לאוניברסלי”, אבל מושגי הכותב: „בנדודי נכר”, „במרכזי האכסטרויאליות של העממיות יהודית” (או „העם-יהודי” כתרגום ל„ידיש-פאלקישער עקסטריטאריאלישקייט”) הם מושגים ציוניים, גם אם אינם מוצגים כאן כתור כאלה.

ונקודה זו, הלאומיות-יהודית, חוזרת ונשנית ב„מניפסט למתנגדי השירה החדשה”⁵. בחיבו את השירה החדשה, כתואמת המציאות האיומה, בְּהִשּׁוּתוֹ את

3. ש. לינדנבאום: בין קוטב הקיום לקוטב העצבון – הארץ ו’ אייר תשמ”ב - 1982. 4. 30. ח. שמרוק: עם פרסומו של ה„אלבאטראס” – דף מתלווה להוצאה מחודשת של ה„אלבאטראס”, הוצאת בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים תשל”ח.

4. כל ההדרגות והתרגומים – אלא אם ייאמר אחרת – שלי – ש.ל.

5. „מניפסט צו די קעגנער פון דער נייער דיכטונג”.

הנעשה בשירה היידית החדשה עם הנעשה בספרויות אחרות, מוצא הוא צידוק נוסף לשירה היידית החדשה, בהיותה „ספרות העומדת על כרעית-רגולת של עם שאינו-שייך-למזרח ואינו-שייך לאירופה, המדרום מצד אחד, הווה מצד שני, וסוחר-מוכר מצד שלישי“ (עמ' 4).

שוב הדגשת האנומליה היהודית במושגי הציונות: „עם שאינו-שייך (...) מדרום (...) הווה (...) סוחר-מוכר“.

ובהמשך, בפנתו למתנגדי השירה היידית החדשה, לביטוייה הלא אסתטיים, שואל הוא רטורית: „וכי איך תנגנה בנדורות-גלות-בבל השחורות-עתיקות על גדות-דוי שותתים-יהודי מן הדניפר ועד לארץ הודסון מעשנת-הארוכות?“ (עמ' 5). שאלה, המבליטה במושגיה ביתר שאת את ההיבט הלאומי בראיתו של גרינברג. „בנדורות-גלות-בבל“ בהווה, ותוקפן, גם עתה, ככל אתרי הרווי היהודי, „מן הדניפר ועד לארץ הודסון“, מציבות את ההווה ברצף ההסטורי-היהודי, מעניקות למצב ממד עומק, מקשרות אותו עם גלות בבל מבחינת הזמן ועם כל מרחבי הגלות — גם „ארץ הודסון“ — בבחינת „וכל הארץ לי גרדום“ של ביאליק, בהווה.

האין זאת הראייה הסינאופטית והמטא-היסטורית, כלשון קורצווייל, האופינית כל כך לשירה הגרינברגית? „הקלסית?“ רצף הסבל בגלות, כשרק שמות השונאים-מענים משתנים, בשל עצם קיום הגלות?

גלגולו של מוטיב — „ישו בן יוסף הגלילי“

הממד הלאומי-יהודי עולה שוב עם העלאת דמותו של ישו. דמותו של ישו קסמה למשוררים ולאומנים המודרניים; רובם העלוהו לא כדמות תיאולוגית הכנסיה הנוצרית, אלא כהתגלמות האדם הטובל עלי אדמות, כקומיוניסט — אם להשתמש במושג האקספרסיוניזם הגרמני, מן המושג הנוצרי „קומוניה“ — סעודה — כסועד את הדרך והנצרך. במקרה כזה הוא הועלה ללא שום רקע לאומי או אפילו רקע גיאוגרפי של מוצאו, הולדתו. גם אומנים יהודים לא מעטים עשו כך, כולל גרינברג.

גרינברג החל עמו שיגושיח עוד בקובץ שיריו הראשון „ערגיץ אויף פעלדער“ — „אי שם בשדות“ (לכוב 1915). שם תובע „האני השר“ מישו את עלבון שפרכת הדמים, קורבנות המלחמה, ודורש ממנו חסד ואהבה לנוכח אדישות השליטים המתיימרים להיות נאמנים: „היכן חסד העולם? היכן האהבה?“ (עמ' 20). נכון אין זה ישו היהודי, כפי שנתפס ע"י הוגי דעות יהודיים מתקופת ההשכלה, כגון: ש.ל. שטיינהיים, יוסף סאלואדור, הרב שמואל הירש וכו',⁶ או כתפיסת יוסף קלוזנר מאוחר יותר ורוד פלוטר בימינו, עם כל השוני שבתפיסות כל אחד מאלו. אולם הוא אינו מנותק מרקעו הגיאוגרפי: „האני השר“ בא לישו „בדרך-חזון, המושכת לארץ המזרח / ורואך עודו על גזע הדקל“, לא על הצלב הכנסיתי.

כאן, ב„אלבאטראס“ זה, דמותו של ישו הופכת למעין גלום היהודי הסובל

6. ראה יעקב פליישמן: בעית הנצרות במחשבה היהודית ממנדלסון עד רונצווייג, הוצ. ספרים ע"ש י.ל. מאגנס / האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ד.

בהסטוריה, היהודי מול שונאו, שלבש עתה דמות נוצרית רשמית, ובפואמה „וועלט בארג אראָפּ“ („עולם במדרון“) — שחלקה נדפס כאן וחלקים אחרים בכתבי-עת „כאליאסטרע“, שבעריכת פ. מארקיש וב„פרייטיק“ וורשה 1922 — למשיח יהודי בזמנו, לאחד ממשיחי ההיסטוריה היהודית.

בחלק הראשון של הפואמה, (שהופיע ב„פרייטיק“ נומ. 1, מיי 1922.12), תלויים גופים על עצים — הרבה יוסיסים/אלו הם המתבודדים, שנתפסו בַּרְךְ, / ההולכים עוד פֶּר אַסְפֶּרָה אד אַסְטֶרָה ביום ובליל / ומחפשים שם תקון עבור העולם הַנְּוֹתִי-חוטא... / ועודם נושאים תרמילי הַרְגֵשׁ המטפטים. המתהלכים מתהלכים בעולם מרוקן מאמונה ומאהבה כלשהי, עולם בהפקר, ניהיליסטי, והם כנופית-מחללי הקודש, „איננו משתחווים לבית-לחם, למכה / לא זוכרים משה, מוחמד וישו / בלילה נעות שפתותינו לדְרִי / נשים שכורות — שלא במתכוון--“ (כאליאסטרע א' עמ' 17). מתהלכים הם „סביב כדור העולם הגוסס“, „הולכים הם, הולכים מצלב לצלב — (אלפיים שנה תלוי אדם על צלב...) / וכולם באחד: רַך מן הצלב, / אתה אדם, בתבנית הדמות שלנו! / רד! אורלוגין העולם צלצל: שלוש עשרה!“ (שם). הם מזמינים אותו להצטרף ל„סעודת החלול“ (לעסטערונגיסעודה), העומדת בנגוד לסעודה האחרונה, הקדושה — תאולוגית, שאוונגליונים (מתי כ"ו, מרקוס י"ד וכו'). אך הוא אינו נשמע להם, בשל אלפיים שנות הקונוזיציה התיאולוגית של הכנסייה, אשר מחקה את צלם האדם שבו. מכאן קריאתם: „אתה אדם, בתבנית הדמות כשלנו“, העומדת לא רק בניגוד לתפיסת הכנסייה, אלא גם כנגד התפיסה הדתית בכלל, הגורסת „בדמות אלהים עשה אותי“ (בר' 10), או בלשון חז"ל, המהדהדים בדברי המנאצים: „ואשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו“ (כתובות ח.).

והנה בתוך ניהולזום מוחלט זה, משמיע ישו כאדם, דברים בעלי מגמה דתית-לאומית-יהודית מובהקת:

ועונה האדם על הצלב: אין אני יכול
לצעד צעד עלי אדמות... איני יודע. יש שקיעה.

איני יודע הדרך, המובילה לבית-לחם...
אלפיים שנה כבר לא הייתי בגליל...

וזמן כה רב לא התפללתי במקדש... (שם)

וכנופית המנאצים עוזבים אותו בצחוק ולעג, מחללים כל קודש, כי הכל עומד לשקוע, שוקע: „אצלם חגא-שחור אצלנו שבת-שחורה“, „כדור-העולם גוסס“ וכו'.

בהמשך הפואמה, שהופיע ב„אלבאטראס“ עולים בדובר גם חוויות המלחמה:
תליה. אדם מכחיל. השמש — כתם דם.

קרחפירות. שדה קרב. עם גדר-תיל. ירח.

וראשי חיילים. ראש אחד כשלי. פרוע ומרפש.

מקולין נוטף דם. שתי עיני שור קמות: רחמים!

ואח"כ גם מחשבות על מצב היהודים:

יהודים מבוהלים עם פאות ושוליי-בגדים מבורדים--

ויושבת בפְּנֵה, חצי-חשוכה חצי-מוארת, אמי

על הטייטש-חומש. מתקתק למראשות השעון וכו'. (עמ' 12).

והוא מתחיל להשוות בין המצב אצלם, הנוצרים, והמצב „אצלנו“, היהודים: „בערי הקודש שלכם של ארצות זרועות קלויסטרים אוגוסט עתה. חג לכבוד שלהיִקִיץ“. עם כל השקיעה, הם ממשיכים לחיות במעגל מחזור הטבע, ובצל „קלויסטרים עם פעמונים מנדנדים — באדיר“

„ואילו אצלנו מחשיך כחזה משקיעות אדומות

עגל: מזל הווה מִלֵּל אשר לנו.

כְּעֵין הַפֶּחַד, שְׁחֹרִים השמים.

עליו בינתיים תבלול, אבל התבלול יתְפַקֵּץ

וְתִבְקֶה על בְּלֵנוּ במהלך — העולם במורד

עֵין, שְׁתַּקְפִּיא הָרֵם בעורקים

וְתַחֲשִׁיךְ הָאָדָם. (עמ' 12).

נחזית, איפא, חזות קוררת מאד, מיוחדת „לנו“ — ליהודים, בתוך המהלך הכללי של העולם — במורד, חזות סתומה, מעין אפוקליפטי, המובנת רק היום. אבל גם הגלויה יותר לא היתה מלבבת, וקדרותה נתעצמה מכח עמותה עם העבר, הרווי אמונה:

יום טוב לא עוד יהיה כרחובותינו.

על דרכים ארציות מחללות אלה,

בהן הִלְכְנוּ כל הולכי־עולם־במדרון,

לא עוד יֵעֲבְרוּ זְקֵנִים כחול־עֵין, זכים

בְּחֶלְטֵי־קְטִיפָה וְעֵטוּנֵי טְלִיתוֹת־מִתְנַפְּנֵפִים

בעטרות־כסף בִּוְהָקִים על ערפיהם. (עמ' 13).

כל זה מוצג על רקע מחלתי־התנוונות אירופה השוקעת, כשלפתע פונה „האני השר“ לכמרים, השומרים על ישו שלהם: „הו, בְּמֵרֵי־הַמְּשִׁיחַ הַקְּרָחִים, גברים בלא־נָשִׁים“, שְׂבָכֵם־יִלְלֶתֶם מגיע אליו בלילות ללא־שינה:

איש לא נֶעָץ צפרנים בגרונותיכם

איש לא הביא אחד משלכם אל הגולגולתא

ולא תלוהו ערום על עץ פורח.

ובהמשך, לאחר הודהונו עם התלויים בכנסיות, ושחרור „אחינו־הָאֵל“ מן הקדושה:

לא שלכם הקינה! הרווי הוא שלנו, דווי המשיח־היהודי!

לא ענוייכם! זהו הַפְּעֵץ שלנו, וְשִׁלְכֶם — בהיפנוזה.

ועתה — הָיוּ עָרִים וְהִתְבֹּנְנוּ: מִתְחַלֵּל מְשָׁלִי:

קדושת המשיחיות — היהודית,⁷ ואתם — רק עבדים הייתם! (עמ' 14).

עצוב זה של ישו, למרות הרקע הניהיליסטי, הוא כבר ראשית שימוש במוטיב

ישו בשירת גרינברג העברית־ציונית־רדיקלית, בשיר „לפניו“ (אימה גדולה וירח עמ')

37), בשיר „התנצלות“ (שם עמ' 51). בו ישו עומד בשורה אחת עם בריכוכבא, או

7 במקור נאמר „יודאיקריסטוס וויי“, ו„דאס יודא. קריסטוס־הייליקטוס“. המלה *Christos* ביוונית פרושה „משיח“ ומכאן „המשיח“ עם כל המטען הנוצרי. אבל ראשוני הנוצרים, ממוצא יהודי, לא ראו בישו משיח כמובן זה, אלא כמחזיר העצמאות לעם ישראל, כפי שמראה ד. פלוסר במחקריו. גרינברג השיג על זאת כוויכוח אינטיאטיבית כבר כאן.

בשיר „קפיצת הדרך“ (שם עמ' 63) בו ישו הוא אחר מכמה המשיחים שנכשלו־ הוכשלו: „היו כמה משיחים, אבוי לי בידיעה! היו כמה משיחים. עם מסרם למלכות מאדם שקרא לאל מן האילן / ועד שבתי צבי אשר זרק בהם מרה... ונט להיות עבד לקיסר משלמי“.

ולא מקרה הוא השוני של ישו בגירסות השונות של השיר „לפניו. בגירסה הראשונה (רמון — ברלין חוברת ו' תרפ"ד, פברואר 1924 עמ' כ"א) ישו ישוב בטלית / שהיתה על כתפיו, / למועד / גאולת העולם / בסוף כל הדורות, / ונור שהוסר / על ראשו הקדוש“, אבל בגירסה השניה לישו כבר אופי לאומי מובהק: „והוא ישוב לארץ ישראל בטלית / שהיתה על כתפיו בעמדו לצליבה“ וכשיעלה „בסוף כל הדורות“, נור בן־דוד, / על ראשו הקדוש...“

דמותו עברה גלגול מסוים, מן יהודי סתם למשיח, וממשיח אוניברסלי — למשיח יהודי, מבית דוד.

גם הוויכוח עם הנצרות הכנסיתית על שייכות ישו, האופיני כ"כ לכל כתיבת אצ"ג, תחילתו כאן: ב„לא שלכם הקינה! הדווי הוא שלנו, דווי המשיח היהודי“. מכאן רק צעד אחד לדברי גרינברג בנדון ב„סדן“ (ירושלים כסלו תרפ"ה):

„הי, יאמר פעם: כאב הנצרות הזכה — הוא כאב היהדות המדוקרת. הפצע בבשרנו תחת העור, לא שלהם. הפרובלימה: ישו מנצרת, שעמד לצליבה בהיותו בר־תלתין ותלת שנין — פרובלימה שלנו היא. מתוכנו באה. פילטוס הרשע היה בכואתו של טיטוס. הוה אומר: הקלויסטרים, שהקימו שבעים מלכויות, לכבודו של אחינו ישו בן יוסף הגלילי הם, שלא ידע לועזית. גולה כמונו הוא בדומים הנפלאים אשר לקתולים באירופה“ (עמ' ב').

אי אפשר, איפא, שלא לראות, באיזו מידה מדובר כבר כאן, בגליון הראשון של ה„אלבטראס“. בהליכה מן הניהיליזם — המצב הנתון — אל עבר התפיסה הציונית־רדיקלית של גרינברג, גם כשהמושג הזה כלל אינו עולה; באיזו מידה הועלו כאן בעיות ונרמזו, או לפחות נתחייבו פתרונות — מעצם הצגת הבעיות ומאופי הצגתן.

כי המדבר על „נדודי נכר (...) במרכזי האכסטריטוריאליות של העממיות היהודית (או אפילו של „העם היהודי“); המדבר על „עם שאינו שייך למזרח ואינו שייך לאירופה, המדמדם מצד אחד והוזה מצד שני“ וכו'; המדבר על „בנדורות־גלות־בבל“ ככלי הולך בהכרח לבטא המציאות היהודית בהווה, מציאות של „דווי־יהודי“ „מן הדניפר ועד לארץ הודסון“, באחת: המציג האנומליה היהודית בכל רחבי העולם כאנומלית־גלות, ממילא מעורר השאיפה לנומליה: לטריטוריה (כנגוד לאכסטריטוריאליות נאבאת). לראיה היסטורית מקיפה ומעמיקה (רָצָף מגלות בבל ועד להווה). ליציאה ממצב של זרות בכל מקום ושל הזיה; והוא מעורר, גם שלא במתכוון, להרהר לפחות, למצוא פתרון לכל תסבוכת איומה זו.

ברור, איפוא, שכבר בגליון הראשון של ה„אלבטראס“ מצוי מעין מצב עוברי של שירת גרינברג בכלל, מבחינה אידאית כמבחינה צורנית.

ומצב זה מתפתח – אידאית, כי מבחינת הצורה אפשר אולי למצוא רק שכלול אך לא התפתחות – בשני הגליונות הבאים של כתב העת, בעיקר באמצעות דמותו של ישו, והדבר אינו מקרי.

גרינברג אבחן מוקדם מאד היסוד הנוצרי שבשנאת היהודים האירופאית, גם לאחר האמנציפציה, גם כשעמי אירופה עברו תהליך של חילון.

במאמר „במורד“ שהופיע בניו־יורק בתחילת שנת 1924 הצביע על העובדה, שבאירופה „היינו לקללה לכל. ואת הכשרונות שבנו אין היא דורשת, אין לה כל צורך בהם. אנחנו הריסונאנס האפלולי שבה. כי כל עמיה הם עכשו במלואם ויש שכר ליסוריהם. ואנו להם לגועל ולסימן אבלות בעולם.“ והוא הזכיר: „וגם כל האפשרויות וכל מיני „מובן מאליו“ יש לבעבור יקומו נוצרי אירופה וערכו מטבחי־הג לצלב ולשמים שלהם, וחמש־עשרה מיליונים מדוקרים לרגליהם“ (....) כי זה „אפשר באירופה! ואם אין זה נעשה תחת השמש – נס מן השמים הוא ממש. נס, אבל הלא יארך לעולם. כן.“ אי תגובת עמי אירופה לפוגרומים באוקראינה ובפולין, לאחר שזכו בעצמאות, מראה, כי „זאת היא אירופה! והו הצלב הגדול. ובצל זה אנו חיים פסבדרי־חיים. היש מגור איום מזה?!“ הגויים כבר התרגלו לראות שחיטת יהודים כשחיטת עופות, דבר טבעי, ויוס־יומי. „והרגשה זו מובלעת בדמיהם של מאות מאות מיליונים נוצרים בעולם. ואולם, בלי אותו רגש של האדם, המרכז את ידו הנוקשה לרגע ומצווה לה, שתגפף את ערפו של הכלב או של החתול. מתוך חיוך של חיבה והתחממות של הרחמים לחיה (....) אלא אדרבא: בתוספת משלימה נמשכת ותוססת עד לאותו הגועל הנבאש, הפורח באוירה של אירופה, ועד כדי צמאון זה לנוול היוצא מגוף יהודי מדוקר....“ וכו' (הדואר שנה שלישית גליון ז' (201) ניו־יורק י"ב שבט תרפ"ד – 18.1.24 עמ' 5-6)⁸

מאמר זה הוא המשך, למעשה, לשתי פואמות המעלות בעיה זו, ולכן רק טבעי, ששתיהן קשורות בדמותו של ישו.

ישו, אחר ממשחזי ההסטוריה היהודית, כתפיסת גרינברג, נהפך לכאורה למשיח תיאולוגי של הנוצרים, אבל למעשה, בדמותו מתגלמת כל הטרגדיה היהודית: צלבוהו כיהודי וממשיכים לצלוב „אותו“ את אחיו, מאותה סיבה: שנאת היהודי, שריסן את האדם בעשרת הדברות?⁹ תפיסה זו תפוח בשירי „רחובות הנהר“, אבל כבר עתה בגליון השני של ה„אלבאטראס“, מתחיל גרינברג להעלות נושא זה, באמצעות דמותו של ישו, בפואמה „אורי צבי / פארן צלם / INRI“, המעוצב טיפוגרפית כצלב.

8. השווה השיר „אין עוד משלים“ – רחובות הנהר, תש"א, עמ' רמ"ב: „לא נמיונו לכלבים כגויים...“.
9. Ernest Van Deem Haag: The Jewish Mystique, Deal Publishing Company, 1971, N.Y. p. 136:

„היהודים (...) נושאים בעול כאבות הציביליזציה שלנו, שהטילו ערכי המוסר שלהם על יצרינו הקמרים. – וכן:

Rosmary Radford Reuther: Fait and Fatricide – The Theological Roots of Anti-Semitism, Seabury Press, N.Y. 1974.

אורי צבי, כדמות מפורשת בשיר, פונה לישו כלאח, לא רק בשל העבר ההסטורי, אלא גם בשל ההווה: צליבת יהודים. בשל נסיבות ההסטוריות נתפס ישו היהודי כגואל תיאולוגי של אירופה הנוצרית, למעשה היא רק מחזיקה אותו על הצלב והוא זועק משם „זעקת אסון יהודי“.

לנוכח הפרעות שבעבר והנחוזות בעתיד, מקנא אורי צבי שבשיר כישו אשר זכה כבר בשלווה: „למאי אני חר משיירת הנכאבים שאיננו תלוי בשכנותך על כלונס כפרי בדרך-הצלב...?“ ותוך כדי כך עובר הוא להזכיר לישו את עברו הארצי, הארצישראלי: „התזכור אחי, הכפר בית-לחם / הקדוש? התזכור פגישתך עם מרים במסילת-שדה גלילית: כד שמן-משיחה. תלתליה / רגליך. תלית לבנה על גופך ואבנט תכלת חגור למותניך. / אך-אך. אפשר אינך זוכר עוד. כה הרבה אלפי צלצולי פעמוני-פעמונים. כה הרבה קולות-תפילה משגעים — INRI לטיני טבול דם למוחך... / אבל מדוע עוד מופנה מבטך למרומים / ולהאנח אתה רוצה: אלי אלי / למה עזבתני? וכו'.

הוא מקנא בישו, אחיו, שזכה כבר בשלווה כדומם. המתרחש בעולם הָרָן חרל להתקיים עבורו. מסביבו עטורי סמלים יהודיים: „מגן-דוד, נשיאת כפיים“, המקום: „בוסתני דקלים-זיתים-יואתרוגים“, אך אין הוא רואה הנעשה למרגלותיו: „ערמת ראשי-יהודים ערופים, תליתות קרועות גווילים מדוקרים.“

התמונה נמסרת במבנה היוצר הקטיות: „שלג, כפור, קפיאה, צער-עברו קפוא. דווייהודי קמאי, גלגלתא, אחי, אינך רואה. גלגלתא היא כאן: סביב סביב. פילטוס חי. וברומי תופלים בקלויסטרים.“

והוא, אורי צבי, מהרהר ב„אחים שחוטים לי. אחים לי בצבא-הבריונים האדום. ויש לי אחים יותר צעירים, השותלים אקליפטים בביצות חדרה. הקדחת אוכל כָּהֶם. ילל-נתים. אבל יש להם. הרים להם והכנרת — הלא היא כנרת. לא ווייסל. —“.

מניהליזם אל ציונות של מלכות ישראל

המפנה הציוני מתבהר: הכנרת עדיף על הווייסל, ובעקיפין גם משתמע שהחלוצים עדיפים על צבא-הבריונים האדום. הראיה היא מטא-היסטורית וסינאופטית: הגלגלתא, ישו ופילטוס ישנם גם בהווה, ובאירופה. תופעת צליבת היהודי על ידי אויבו נמשכת — רק השמות הזמן והמקום משתנים. ישו נצלב כמלך היהודים כרשום גם על כל צלב כאותיות INRI Jesus Nazarenus Rex Judaeorum — ישו מנצרת מלך היהודים, כנמסר באונגליונים (מתי כו 28, מרקום טו 18): „ויתלוצצו בו לומר: שלום לך מלך היהודים“ ולא כגואל האנושות.

אלא שעתה מופיע באופק הפתרון: ביצות חדרה, הכנרת — באחת: ארץ-ישראל.

ומי שתופס כך את הנצרות: גולגלתא נמשכת ליהודים, לא רחוקה ממנו חזות השמדת יהדות אירופה, כפי שכבר נרמז. וחזות זו מבוטאת בהרחבה בגליון האחרון של ה„אלבאטראס“ (4-3), בפואמה „אין מלכות פון צלם“ — „במלכות הצלב“

ובמאמר מסכם: „צום שלוס: ווייטיקן-היים אויף סלאווישער ערד“ — „לסכום: מולדת-הדרוי שעל אדמת הסלבים“.

הפואמה, בת 425 טורים, מלאה חזות והגות, תמונות שבטרים „חורבן גלויות“ — כגרסת גרינברג, השולל המושג „שואה“ — כי היא לא באה לפתע פתאום — נראו כסוריאליסטיות ועתה ריאליסטיות¹⁰... הפואימה סובבת כולה על נושא השמדת יהדות אירופה, תיאורה בתמונות חזיוניות — שנתממשו! — והארתה בהגות היסטוריוזופית. המוטיב חוזר וגשנה כמעין לייטמוטיב הוא: „וכי מה יכולים אנו לעשות, עדת יהודים נבחרת“, „מגדל רומי“ — הנצרות, גברה בשל כוחה הפיזי. הפתרון היחידי שנותר, כביכול — לדרת למעבי האדמה „לחפור באדמה מתחת למוסדותיה / להקדיר שלוליות רעל בבשרו של הגלובוס...“ וכו' (עמ' 19). מה שמזכיר את השיר „באי במחתרת — חזון ליל קיץ תרצ"א“, משנת 1931, המופיע עתה בראש „רחובות הנהר“. במקרה זה קשה לדבר על טביעה מחודשת. הפואמה היידיית המקדימה עולה על השיר העברי המאוחר בהיקפו ובעומק רעיונותיו. וזה, שוב, מראה באיזו מידה סלל ה„אלבאטראס“ הדרך לשירת גרינברג העברית, הציונית-רדיקלית.

כך גם בהבעת הדעה, כי הנוצרים מסוגלים ומוכנים נפשית להשמיד את היהודים. רטורית נשאלת השאלה: „היתכן / כי אלה הכורעים באירופה לעבר בית-לחם — ומקדשים הביבליה — הם אלה הפראים / שחלומם הוא השמדת היהודים עד האחרון?“ (שם). והתשובה היא חד משמעית: „עשרה יוותרו. עשרה יהודים נכאבים, שריד הפלטה המן-מדם / כדי להוכיח: היתה מעין אומה שכזו על אדמת-הדרוי הנוצרית“ (עמ' 23).

וכך גם המסקנה:

קחו לכם הפראק והצג ונעלי-הליכה

שקניתי לי באירופה.

הושיבוני על סוס וצו: שידהר לשאתני הרחק למדבר.

השיבו לי חולתי. אני נוטש הבולוורים. אני רוצה לחולות המדבר. (עמ' 24).

זהו פתרונו האישי של האני הדובר בשיר.

כלפי הכלל היהודי מטיח גרינברג האשמות כבדות במאמר המסכם. „צלצלה שעתנו השלוש-עשרה. הנוראה בשעות (...) אירופה כולה עומדת לעלות עלינו בצלבים (...), אבל חרף מצב איום זה „איננו מודעים לעצמנו (...)“ איש אינו מעמיק להתבונן בבעיה“ (26) המפלגות היהודיות, כולל הציוניות, ממשיכות בדרכיהן הנלוות: הפצת פרוזות ריקות, בלי מימוש. מוסיפים לחיות באשליית אירופה הנאורה, כי זה מתחייב מרעיונות השוויון המקובלים. הוא רוחה זאת: „אני מכיר את כל התיאוריות: שצריך להיות אחרת, ושחייבים להאבק...“ אני מסוגל אפילו להאמין

10. אין כאן המקום להאריך. דבר זה נעשה בספרי „קווי מיחאר של שירת אורי צבי גרינברג העתיד להופיע.“

בנכונות כל התיאוריות הללו, אבל עובדה היא עובדה". (שם). אירופה רואה ביהודים זרים, מקיאה אותם ועומדת לרצוח אותם. [כעבור שנה בערך זה יקבל עצוב שירי ב„ההכרח", הפועל הצעיר כ' תמוז תרפ"ד — 22.7.24].

נראים שני פתרונות. הציוני והקומוניסטי. „הראשון מובן לי וקרוב ללבי בראיתי בעיניים פקוחות התהום כאן ושאיפתו לקבץ את כל חלקי העם על אדמת-הלאום". אלא שהציונות לא מצליחה בשל התנהגות היהודים, ובשל הערבים „האהבים ציון יותר מהיהודים". גם הנוצרים יתחברו לערבים, לא ליהודים.

נותר הקומוניזם, הנראה כריאליות. אולם למעשה פירושו „העלמות היהודים כיהודים, אבל אינני רוצה להעלם. אינני סלבי. בעורקי זורם דם-עברי, דם-מזרחי, דם-שועלים. סלבי וודאי לא". [ומה שנראה כמהפכה כללית הוא למעשה, לדעתו, רוסית]. „אני רוצה שידע (ילדו — ש.ל.) לקרוא את הגווילים השמורים של העם (...). את ספר כל הספרים, שאנו כל היהודים-האובדים אינם קוראים. (הספר עבר לרשות הגויים והתנ"ך נקרא כבר בייבֶּל) ושיקרא כפי שאני קורא היום בשנת תרפ"ג 1923 לישו הנוצרי בברלין הנוכרית, שבה מקצבי ההתפרצות של השירה הלטינית המודרנית עייפו אותי".

הוא מזהיר בפני האסון שבפתח:

„מעל לראשי כולנו תלוי המזל הגדול מארים

הזוועה אוכלת עד לתוך ריאותי: - -

בודר אני. (עמ' 27).

ואומנם, בודד היה. לא רק שהעם לא שעה לאזהרותיו, חבריו הקרובים, אלה שיחד עמו היוו את קבוצת ה„כאליאסטרע", כביכול, לעגו לו. ראויטש כתב: „אני רואה מאמר זה כנבואת שקר" (ביכערי-וועלט, ורשה: ספטמבר-אוקטובר 1923 עמ' 379). ומאקיש אף היה עוד יותר חריף בדחיתו: „לגרינברג אני מרשה מכל לבי לעצום את העיניים לחלוטין, היות והוא מפגר בפילוסופיה שלו לפחות כדי מחצית המאה"¹¹ ובהזדמנות זו הוא אף מגלה הטעות, שכאילו היתה קרבה רעיונית ביניהם: „השקר או הטעות של קרבנתו האמיתית והאנושית לגרינברג..." וכיו, לדעתו, רק אנשים מבחוץ ראו אותם כדומים, כחבורה.

כשבועיים לאחר הופעת ה„אלבאטראס" האחרון, כבר מופיע מאמרו הציוני המפורש הראשון של גרינברג, ועל הבמה הציונית הרשמית השבועון „העולם": „הציונות הערטילאית והמקוננים בשוליה"¹². הוא המשך אורגני ל„אלבאטראס" האחרון, ונסוח תפיסתו את הציונות כתחית מלכות ישראל שבעבר, כלומר: נסוח הציונות הרדיקלית הידוע שלו, תפיסה בה החזיק עד יום מותו.

ברור, איפוא, שה„אלבאטראס" לא היה בטאון ה„כאליאסטרע" כקבוצה — היא

11. מלך ראויטש: ספר המעשיות של חיי — תש"ו — ח"א עמ' 542; הצטוטים ממכתבי מאקיש הם ע"פ ספר זה.

12. העולם — שבועון שנה י"א גל' כ"ז ברלין י"ד באב תרפ"ג-1923. עמ' 541-542.

כלל לא היתה קיימת, לא היה ביטוי לניהיליזם, אלא כתב-עת שהוביל מן הניהיליזם אל הציונות של מלכות ישראל, במה, מעליה נתלבנה ונתגבשה התפיסה האידאית והאסתטית של גרינברג, סדנא, בה עוצבה צורת שירתו.